

ONTOLÓGIA, REALIZMUS, INSTRUMENTALIZMUS

Megjegyzések Lukács neopozitívizmus-kritikájához

SZÉCSI GÁBOR

I.

Mach óta tudjuk, hogy az ontológiai problémák eliminálása nem tesz szükség-szerűen antirealistává egy világképet. Azaz kételkedhetünk az önmagában létező valóság ontológiai rekonstrukciójának lehetőségében, illetve tekinthetjük e valóság valamely szegmentumának leírásakor bevezetett teoretikus entitások elfogadásá-nak kérdését pusztán gyakorlati kérdésnek – anélkül hogy föl kellene adnunk a tudattól független valóságnak mint a tudat tartalma szempontjából releváns tényezőnek a hipotézisét. Más szóval, a világgal kapcsolatos kijelentéseinket különböző episztemológiai megfontolások alapján vizsgáló realisták egy dologban mindenképpen egyetértenek: nevezetesen abban, hogy e kijelentések igazsága nem a mi tetszésünktől függ, hanem valami tőlünk függetlentől.

De miért fontos ezt hangsúlyoznunk Lukács Györgynek a *Társadalmi lét ontológiájáról* oldalain napvilágot látott neopozitívizmus-kritikája kapcsán?¹

Első látásra úgy tűnhet, hogy Lukács elemzése egy realista és egy nominalista ismeretelmélet konfrontációjának dokumentuma. Mint arra a későbbiekben is utalni fogok, maga Lukács is hozzájárult egy ilyesfajta kép kialakításához azzal, hogy a neopozitívizmus ontológia-ellenességét a nominalista tradícióhoz való kötődés jeleként értelmezte. Kétségtelen tény, hogy az ismeretelméleti realizmus Lukács által elfogadott programja felől nézve az ontológiai problémák ignorálásá-nak eszméje nehezen illeszthető egy realista világkép keretei közé.

Ennek ellenére tanulmányomban egyrészt éppen azt próbálom meg kimutatni, hogy Lukács kritikájának céltáblája voltaképpen a realizmus két változatának, az ún. tudományos ill. a mérsékelt vagy belső realizmusnak egy sajátos konglomerá-tuma.² Másrészt világossá szeretném tenni azt is, hogy a neopozitívizmus radikális empirizmusáért, a³ verifikálhatósági elvért illetve a fizikalizmusért felelős tudományos realizmus végső soron annak az ontológiai, vagy ahogy Mach, Moritz

¹ Lásd Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I. köt., Akadémiai–Magvető, Budapest 1985, 39–69. o.

Schlick vagy újabban Hilary Putnam nevezi, „metafizikai” realizmusnak az egyik változata, amely ott körvonalazódik Lukács marxista kritikájának hátterében is.

E két föltevést igazolandó mindenekeelőtt a szóban forgó neopozitivizmus-kritika néhány fontos elemére fogom föl hívni a figyelmet, hangsúlyozva azt, hogy Lukács nem tesz egyértelmű különbséget az ontológiával szemben megfogalmazott neopozitivist ellenérvek szcientista és instrumentalista típusai között. Ezt követően kísérletet teszek arra, hogy a lukácsi ismeretelmélet helyét az ontológiai, tudományos és mérsékelt realizmusok körében kijelölve meghatározzam Lukács episztemológiai realizmusának *sui generis* vonásait.

II.

Aligha lehetne hatásosabb bevezetést találni egy a társadalmi lét ontológiájának kérdéseit tárgyaló munkához, mint egy ontológia-ellenességbe torkolló világfölfogás társadalmi okainak és következményeinek a kritikai elemzését. Lukács neopozitivizmus-kritikája azonban több egy pusztán módszertani szempontból indokolt polemikus fordulattal. Tartalmi súlyát elsősorban az az episztemológiai körkép adja, amelynek keretei között az ontológia szerepével kapcsolatos realista állásfoglalások közvetlenül konfrontálhatók vá váltak. Lukács ismeretelméleti realizmusának főbb vonásai ugyanis éppen ebben a közvetlen konfrontációban ismerhetők föl a legvilágosabban. A szóban forgó kritikát ezért egyfajta bevezetésnek is tekinthetjük, amely biztos támpontokat kínál egy marxista episztemológia konceptuális apparátusának fölterképezéséhez.

Lukács neopozitivizmus-képe tehát az ontológiával kapcsolatos realista érvek és ellenérvek tablója. Ez utóbbiak a logikai pozitivisták által kimunkált ún. „tudományos világfölfogás” (*wissenschaftliche Weltauffassung*) egy-egy aspektusát ragadják meg. E világfölfogás alapvető jellemzője a modern logika eszközeivel támogatott empirizmus és instrumentalizmus, amelyek felől nézve egy a tapasztalati tudományok, a logika és a matematika határait átlépő ontológia megalkotására irányuló kísérlet értelmetlen vállalkozásnak bizonyul. A filozófia legfőbb föladata ebben a megközelítésben a hagyományos filozófiai problémák eliminálása a problémák megfogalmazásakor használt nyelv világosabbá tételével, valamint a tudományok terminológiájának elemzése és egységesítése e terminológiájának exakt, fizikai nyelvre való redukálásával.

A „tudományos világfölfogás” képviselői, látván azt, hogy a logikai pozitivismus a húszas évek második felétől mindinkább nemzetközi mozgalommá terebélyesedik, egyre tudatosabban vállalják föl a filozófia megújítóinak szerepét. Moritz Schlick 1930-ban a következőket írja a „Die Wende der Philosophie” című tanulmányában: „Meg vagyok győződve arról, hogy a jelenlegi filozófia teljes és végleges fordulataának idejét éljük, és hogy teljes joggal befejezettnek tekinthetjük a rendszerek terméketlen harcát. Úgy vélem, hogy most már rendelkezünk

azokkal az eszközökkel, amelyek elvben mindenfajta vitát feleslegessé tesznek; s csupán arról van szó, hogy ezeket határozottan alkalmazzuk.”²

A logikai pozitivisták magabiztosságát csak fokozza az a fölismerés, hogy a „tudományos világfelfogás” végeredményben nem más, mint a társadalmi élet egészében megmutatkozó racionalizálódási tendenciák eszmei kifejeződése. A Bécsi Kör – Carnap, Hahn és Neurath által szerkesztett – nevezetes kiáltványában például az alábbiakat olvashatjuk: „[...] a gazdasági és társadalmi viszonyok új megszervezésére, az emberiség egységesítésére, valamint az iskola és az oktatás megalapozására irányuló törekvések belső összhangot mutatnak a tudományos világfelfogással; úgy tűnik, hogy e törekvéseket a Kör tagjai igenelték, szimpátiával figyelték, sőt néhányan közülük aktívan támogatják is ezeket.”³

A „tudományos világfelfogást” és az abban gyökerező módszertani elveket Carnapékhhoz hasonlóan Lukács is egy a politikai, társadalmi és gazdasági életre egyaránt kiható kortendencia gondolati „beteljesedéseként”, „legfejlettebb alakjaként” jellemzi. Ezt a kortendenciát azonban merőben másképp közelíti meg, mint a Bécsi Kör kiáltványának szerzői.

Lukács gondolatmenetének archimedési pontja egy ismeretelméleti distinkció: a gyakorlatból merített megismerés két útjának a megkülönböztetése. Az első, Lukács által természetszerűleg helyesnek tartott út az, amikor a gyakorlat eredményeit induktív módon összhangba hozzák a mindenkor elért tudás totalitásával, megteremtve ezáltal az emberi világkép igazsághű kiépítésének a föltételeit. Ez a gyakorlat révén alátámasztott igazsághű világkép Lukács értelmezésében nem lehet más, mint az önmagában létező valósággal kapcsolatos ontológiai következtetések rendszere. A megismerés másik útját választók ezzel szemben lényegében megrekednek „a gyakorlati vívmányok közvetlen gyakorlat számára való direkt hasznosíthatóságánál”, vagyis megelégednek azzal, hogy e gyakorlati vívmányok segítségével „manipulálni lehessen bizonyos tárgykomplexumokat”.⁴ Azaz Lukács szerint a megismerésnek ez az útja a tudományt végső soron „az embereket érdeklő tények” manipulálásának eszközévé degradálja.

Bár e két tendencia az emberi fejlődés során egyidejűleg, gyakran összefonódva lépett föl, Lukács szerint egy általános kortendencia része az, hogy egy olyan tudományfilozófiában, mint amilyen a logikai pozitivizmus is, a tény manipulálása az általában vett tudományos megismerés legfőbb irányelvévé válik. E minőségileg új tendencia lényege a tudás és a tudomány orientációjának a radikális megváltozása. „Most már nem arról van szó – írja Lukács –, hogy vajon a neopozitivisták tudományos nyelvszabályozás minden egyes mozzanata közvetlen gyakorlati

² Moritz Schlick: „Die Wende der Philosophie”, *Erkenntnis* 1. köt. (1930–31), 5. o.

³ *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis*, hg. v. R. Carnap, H. Hahn, O. Neurath, Verlag A. Wolff, Wien 1929, 305. o.

⁴ Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I. köt., id. kiad. 51. o.

eredményekre vezet-e, hanem arról, hogy a tudás egész rendszerét minden lényeges tény általános manipulálhatóságának eszközévé változtassák át.”⁵ Lukács szerint csak egy ilyen episztemológiai alapállásból „lehet elvetni azt az igényt, hogy megismerésünk rendszere az önmagában létező valóságról szerzett tudás legyen”.⁶

A neopozitívizmus filozófiája tehát Lukács értelmezésében egy az elméletileg fölfoghatatlan magábanvaló problematikáját az általános manipuláció jegyében elimináló önálló ismeretelmélet, amely története során teljes egészében „a nyelvszabályozásnak, a szemantikus és matematikai jelek transzformációjának, az egyik »nyelv« másikká való átfordításának technikájává változik át”.⁷ Ebben a történeti folyamatban Lukács szerint a neopozitivisták egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a transzformáció tárgyainak és módszereinek formai ellentmondásmentességére, s magukat a tárgyakat is egyre inkább mint a transzformációs lehetőségek pusztá tárgyait fogják föl.

Bár Lukács kritikája számos lényeges megállapítást tartalmaz, mégis úgy tűnik számomra, hogy a logikai pozitívizmus filozófiájának egy kortendencia manifestációjaként való megközelítése *A társadalmi lét ontológiájáról* neopozitívizmus-képét egyúttal meglehetősen felületessé is tette. A manipuláció-analógia oltárán feláldozott árnyalt történeti áttekintés részeként lehetett volna például rámutatni arra is, hogy a föntiekben körvonalazott instrumentalizmus csak a logikai pozitívizmus történetének egy kései korszakában vált explicitté, s akkor is csak bizonyos problémakörök kapcsán. Vagyis az igazságnak az a koherencia-fölfogása, amit Lukács a neopozitívista ismeretelmélettel összefüggésben kritikájában sugall, a negyvenes évekig éppúgy nem volt beilleszthető pl. Carnap ismeretelméletébe, mint amennyire Lukácséba sem.

Szimptomatikus továbbá az a neopozitívizmus-kritikát feszítő belső ellentmondás is, hogy Lukács egyfelől elfogadja Carnap arra vonatkozó biztosítékait, hogy a logikai pozitívizmus nem áll ellentétben a realizmussal, másfelől viszont azt hangsúlyozza, hogy a neopozitívista „fogalomképzés benső logikája [...] spontánul valamiféle nominalista ismeretelmélet irányába hat”.⁸

Ezek a jól kitapintható fogalmi bizonytalanságok abból az ellentmondásos helyzetből adódnak, hogy Lukács egyrészt fölismeri azt, hogy az ontológiával szemben megfogalmazott neopozitívista ellenérvek végső soron az ismeretelméleti realizmus talaján születtek, másrészt viszont figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy ezek az ellenérvek az ismeretelméleti realizmus két, egymástól alapvetően eltérő típusára vezethetők vissza.

⁵ Uo. 52. o.

⁶ Uo.

⁷ Uo. 53. o.

⁸ Uo. 46. o.

Ez már csak azért is figyelemre méltó tény, mert az a két munka, amelyre Lukács neopozitívizmus-kritikája kifejtésekor, hivatkozik, voltaképpen a realizmus két alapvető típusának a dokumentuma. A *Der logische Aufbau der Welt* és a *Foundations of Logic and Mathematics* Carnap két filozófiai korszakának jellegzetes darabjai.⁹ A Lukács-féle kritikáról eddig mondtak tehát mindenképpen indokolttá teszik azt, hogy a következőkben kitérjünk az e két korszakban napvilágot látott realista koncepciók néhány fontosabb elemére is.

III.

Carnap első jelentősebb korszakát, amit a *Der logische Aufbau der Welt* mellett olyan munkák fémjeleznek, mint a „Die alte und die neue Logik” és az „Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache”, az a modern logika által támogatott elszánt empirizmus jellemzi, amely szükségszerűen vezetett el a verifikálhatóság, a fizikalizmus és az egységes tudomány elvének a megfogalmazásához.¹⁰

Carnapot ismeretelmélete kidolgozásakor az a törekvés vezérelte, hogy hozzájáruljon a pontosság, világosság és bizonyítottság eszményeinek a tudomány egész területén történő megvalósulásához. E szándék gyümölcse tehát a verifikálhatósági elv is, amely szerint egy mondatnak akkor és csakis akkor van empirikus értelme, ha logikailag visszavezethető megfigyelési mondatok véges és ellentmondásmentes osztályára. Ezek a megfigyelési mondatok az „adottra” vonatkoznak, ami Carnap értelmezésében nem más, mint összbenyomások és az ezek közötti hasonlósági viszonyok együttese. Carnap azt a nyelvet, amely a pillanatnyi tapasztalatok totalitását, azaz az individuum szubjektív tapasztalatát írja le, fenomenális nyelvnek nevezi. Carnap szerint tehát a megfigyelési mondatokat ebben a fenomenális nyelvben célszerű megfogalmazni, hiszen saját tapasztalatában senki sem kételkedhet, vagyis teljes határozottsággal el tudja dönteni, hogy igaz-e vagy hamis.

Azt azonban világosan kell látnunk, hogy ez a Carnap munkáiban körvonalazódó fenomenalizmus pusztán módszertani jellegű. Carnap ugyanis verifikálhatatlannak és következésképpen értelmetlennek tartja azt az állítást, hogy csupán az individuum szubjektív tapasztalata létezik. Ezért a fenomenális nyelv választása

⁹ Rudolf Carnap: *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis, Berlin 1928; *Foundations of Logic and Mathematics*. *International Encyclopedia of Unified Science*, ed by O. Neurath, Ch. Morris, R. Carnap, The University of Chicago Press, Chicago 1939.

¹⁰ Rudolf Carnap: „Die alte und die neue Logik”, *Erkenntnis* 2. köt. (1930); „Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache”, *Erkenntnis* 2. köt. (1931) (magyarul: „A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül”, in *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, Gondolat, Budapest 1972, 61-92. o.).

semmiképpen sem jelenti egyúttal egy nominalista ismeretelmélet elfogadását is. Ennek bizonyítéka Carnap fizikalizmus-tétele is. Carnap ugyanis, miután fölismeri, hogy a fenomenális nyelv szubjektív vonásai révén önmagában még nem lehet elegendő eszköze egy adekvát tudományos világkép kialakításának, a megfigyelési mondatokat szükségesnek érzi lefordítani egy olyan interszubjektív nyelvre, amely révén mindenki számára érthetővé tehető a megfigyelt tárgyakra vonatkozó kijelentések. Ez az interszubjektív és egyetemes nyelv pedig nem más, mint a fizikai eseményekről, tárgyakról és e tárgyak tulajdonságairól szóló fizikai nyelv. Ahogy Carnap fogalmaz, egy individuális személy fenomenális nyelvének „minden egyes mondata lefordítható a fizikai nyelv valamely mondatába, egy olyan mondatba, amely az illető személy fizikai állapotáról szól”.¹¹ Carnap szerint végső soron bármely pszichológiai mondat azonos jelentésű egy olyan fizikai nyelvű mondattal, amely az illető személy fizikai állapotát írja le, továbbá azt, hogy az érzékelés során bizonyos ingerekre meghatározott módon reagál. Ahogy azt Lukács is megjegyzi, a pszichológiának ez a fölfogása tökéletesen egybecseng a behaviorizmus elveivel. Ha valaki tehát verifikálni kíván egy mondatot, akkor ebből a fizikai nyelven megfogalmazott megfigyelési mondatokat vezet le, amelyeket azután lefordít saját fenomenális nyelvére.

Vegyük észre mármost, hogy Carnap módszertani fenomenalizmusa illetve az ezt kiegészítő fizikalizmusa egy a megismerőtől függetlenül létező valóság megismerésének lehetséges módjaira vonatkozó koncepciók. Így az a carnapi megállapítás, hogy a fizikai dolog az észleléstől függetlenül létezik és az észlelésben, amelynek intencionális tárgya, csak fölismerik, nem egy „váratlanul megfogalmazott vallomás”, ahogy azt Lukács kritikájában olvashatjuk¹², hanem egy tudatos állásfoglalás az ismeretelméleti realizmus egyik alapvető változata mellett. De mik is ennek a realizmusnak a főbb ismérvei?

Mindenekelőtt az az episztemológiai koncepció, miszerint a tőlünk függetlenül létező világ tudatunk tartalma szempontjából jelentkező relevanciája leginkább abban mutatkozik meg, hogy a sikeresnek tekintett tudományos elméletek konceptuális apparátusának elemeihez szükségképpen reális létezőket rendelhetünk. A realizmusnak ez a változata tehát a megismerőtől függetlenül létező dolgok realitása mellett az elméletek tudományos értelemben vett sikerességére utalva érvel. Azaz, a világról alkotott „common sense”-képünket megkérdőjelezve, az igazság fogalmát kisajátítja a természettudomány, elsősorban a fizika és a matematika számára.

E szcientizmus hátterében egy klasszikus episztemológiai dichotómia húzódik meg: az objektív törvényszerűségek által behálózott *an sich* valóság és a megismerő szubjektum dichotómiája. Vagyis adott egyrészről az objektív világ,

¹¹ Rudolf Carnap: „Psychologie in physicalischer Sprache”, *Erkenntnis* 3. köt. (1932–33), 108. o.

¹² Vö. Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I. köt. id. kiad. 53. o.

amely a megismerő tudatától függetlenül létező dolgok meghatározott összességéből áll, másfelől viszont ott van a megismerés szubjektuma, aki a maga tudományosan megalapozott nyelvi és gondolati reprezentációi révén próbál választ találni a tőle függetlenül létező dolgok természetével és viszonyaival kapcsolatos kérdésekre.

E dichotomikus világgép természetes velejárója az igazság korrespondencia-elmélete. A megismerés tárgyát jelentő valóságnak a tudattól függetlenül elrendeződő dolgok összességeként való fölfogása ugyanis szükségszerűen vonja maga után azt a hipotézist, hogy az igazság valamiféle korrespondencia-viszony: nyelvi, gondolati reprezentációink és a valóság között. Más szóval, az igaznak tekintett nyelvi, gondolati reprezentációk valósághoz való viszonya végső soron nem más, mint valamilyen *megfelelés*.

Ha ismereteink igazsága a pre-exisztáló realitással való megegyezésüktől függ, akkor szükségszerűen el kell fogadnunk azt a realista tételt is, hogy egy és csakis egy igazság létezik, pontosabban, egy és csakis egy igaz leírás adható arról, hogy a világ milyen. Egy ilyen leírás pedig Carnap fölfogásában kizárólag olyan empirikus, azaz verifikálható kijelentésekből épülhet föl, amelyek logikailag megfigyelési mondatok véges és ellentmondásmentes osztályára vezethetők vissza.¹³ Ez a *Der logische Aufbau der Welt* oldalain körvonalazódó realista episztemológia – amit az ún. „tudományos realizmus” egyik nyilvánvaló példajaként határozhatunk meg – azzal együtt hiposztazálja tehát a fogalmi reprezentációktól függetlenül konstituáldó világ létezését, hogy az nem mint noumenális, hanem kizárólag mint fenomenális világ ismerhető meg a természet-tudományok empirikus módszerei révén. A realizmus e szcientista változatát preferáló Carnap számára így azok az ontológiai kijelentések, amelyek magáról az *an sich* valóságról állítanak valamit, mint általában a metafizikai állítások, nem tényeket, tényállásokat fejeznek ki, hanem verifikálhatatlan látszatállításokként pusztán különböző „életérzések” kifejezései lehetnek.¹⁴

¹³ Carnap – akárcsak a Bécsi Kör más tagjai – egy a valóság struktúráját tükröző nyelvi rendszer teoretikus alapjaként az ún. verifikálhatósági elvet jelölte meg. Eszerint egy mondatnak kizárólag akkor van empirikus értelme, ha az nem analitikus és logikai úton visszavezethető megfigyelési mondatok valamely véges és ellentmondásmentes osztályára. Ez utóbbi megszorítást az a logikai törvény indokolja, miszerint egy ellentmondásos mondatosztályból voltaképpen minden levezethető, míg a végesség-kritérium fölvetelét az a fölismerés teszi szükségessé, hogy ha a tudományban olyan kijelentések is helyet kapnának, amelyek igazságértékét nem lehet empirikus úton véglegesen megállapítani, akkor az értelmetlen állításokat képtelenség lenne eliminálni a tudomány nyelvéből.

¹⁴ Vö. Rudolf Carnap: „A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül”, id. kiad. 89–92. o.

IV.

A tiszta ontológiával szemben azonban nem csak a realizmus tudományos változatának talaján lehet következetes ellenérveket megfogalmazni. Erre példa Carnapnak a 30-as évek közepétől kibontakozó filozófiai korszaka, amelyet a már említett „*Foundations of Logic and Mathematics*” mellett többek között olyan munkák is fémjeleznek, mint az *Introduction to Semantics* és az „*Empiricism, Semantics, and Ontology*”.¹⁵

Az 1936-tól kisebb megszakításokkal a chicagói egyetemen dolgozó Carnap ez idő tájt kerül a szemiotikus Charles Morris közvetítésével szorosabb kapcsolatba a C. I. Lewis, Ernest Nagel és Sidney Hook munkáiban kiérlelt pragmatizmussal.¹⁶ Carnap a pragmatista filozófia hatására tulajdonít mind nagyobb jelentőséget a köznapi, valamint a tudományos ismeret megszerzésében és alkalmazásában szerepet játszó társadalmi tényezőnek, illetőleg azoknak a gyakorlati döntéseknek, amelyekre valamely elmélet, vagy fogalomrendszer kidolgozásakor támaszkodunk. A vizsgált problémák körének ilyen irányú bővülése egy sajátos instrumentalista árnyalattal gazdagította Carnap episztemológiai realizmusának palettáját. Ez az instrumentalista tónus, amit egyébként Lukács a tények manipulációjának háttérében húzódó és a logikai pozitívizmus filozófiáját teljes egészében átható gondolkodáskonómiai megfontolások lecsapódásaként értelmez, azonban nem annyira az elmélet szintjén, mint inkább egyes problémák megközelítési módját illetően válik explicitté a kései Carnap gondolkodásában.

Ez utóbbi problémák sorába tartozik például az absztrakt entitások ontológiai státusának kérdése is. A szemantikai kérdések iránt mind fogékonyabbá váló Carnap figyelmét nem kerülhette el az a tény, hogy az absztrakt entitások, azaz az attribútumok, relációk, osztályok, számok, függvények stb. létezésének kérdése a skolasztika nominalista – realista vitájának mintájára megosztotta a kortárs szemantikusok táborát is. Egyesek szerint ugyanis az absztrakt terminusok létező

¹⁵ Rudolf Carnap: *Introduction to Semantics*, Harvard University Press, Cambridge 1942; „*Empiricism, Semantics, and Ontology*”, in *Meaning and Necessity*, The University of Chicago Press, Chicago 1947, 205–221. o. (magyarul: „*Empirizmus, szemantika és ontológia*”, in *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*, Gondolat, Budapest 1985, 297–324. o.).

¹⁶ Carnap a pragmatista eszmék filozófiájára gyakorolt hatásáról szólva szükségesnek érzi megjegyezni, hogy a szóban forgó eszmék nem a pragmatizmus alapítóinak munkáiból származnak. Peirce „metafizikáját” ugyanis éppoly idegenkedve fogadja, mint Dewey logikai–ismeretelméleti vizsgálódásait. A Carnap számára is elfogadható pragmatista koncepciók inkább a pragmatizmus későbbi képviselői – így pl. C. I. Lewis, Charles Morris, Ernest Nagel és Sidney Hook – által kimunkált logikai–szemantikai elméletekhez kötődnek. Ezeknek a pragmatistáknak a megfogalmazásai – írja Carnap – „sokkal világosabbaknak és a tudományos tradícióhoz közelebb állóknak tünnek”. (*The Philosophy of Rudolf Carnap*, ed. by P. A. Schilpp, Open Court, La Salle/Ill. 1963, 861. o.)

entitásokat jelölnek, míg mások azzal utasítják el ezt a koncepciót, hogy az sérti az empirizmus alapelveit és visszavezet a platonikus jellegű metafizikához. Az absztrakt entitásokkal szemben bizalmatlan empiristák így sokkal több rokonszenvet éreznek a nominalisták, mint a realisták iránt. „Amennyire lehetséges — írja Carnap —, igyekeznek elkerülni minden hivatkozást az absztrakt entitásokra”, holott — folytatja később — „ezek bizonyos tudományos szövegösszefüggésekben nemigen kerülhetők el.”¹⁷ Azaz Carnap szerint az absztrakt entitások létezésével kapcsolatos nominalista–realista vita éle kicsorbul azon a tényen, hogy a kérdéses entitások ontológiai státusuktól függetlenül kiküszöbölhetetlen elemei a tudományos nyelvnek.

Az absztrakt terminusok a tudományos gyakorlat legitim eszközei, s ezért használatuk szempontjából ignorálható az a kérdés, hogy létező entitásokat jelölnek vagy sem — sugallják számunkra például a Lukács által is idézett „Foundations of Logic and Mathematics”, illetve az „Empiricism, Semantics, and Ontology” vonatkozó részei. Ennek az absztrakt entitások létezésével kapcsolatos állásfoglalásnak a háttérében többen — így pl. W. V. Quine és Nelson Goodman — egy platonista ontológia körvonalait vélték fölfedezni. Carnap szerint ezzel szemben egy platonikus ontológia elfogadása nélkül is jogosan használhatjuk az absztrakt terminusokat. Carnap egyenesen félrevezetőnek minősíti nominalista bírálóinak azt az álláspontját, hogy az absztrakt típusú változók megengedése szükségszerűen platonizmusnak minősül. Egy ilyen állásfoglalás ahhoz a „képtelen következményhez vezet — írja Carnap —, hogy platonistának kellene nevezni mindazok álláspontját, akik elfogadják a fizika nyelvét [...] és valós számváltozóit, még akkor is, ha szigorú empiristák, akik elvétik a platonikus metafizikát”.¹⁸ Márpedig ez a „szigorú empirista” Carnap számára olyan vád lenne, amely episztemológiáját alapjaiban ingatná meg. Ezért Carnap, védelmébe véve a fizikai nyelvet és annak valós számváltozóit, szükségesnek érzi leszögezni a nominalisták érveivel kapcsolatban azt, hogy egy nyelvi keret elfogadását nem szabad úgy fölfogni, mintha az a kérdéses entitások valóságosságát illető metafizikai tant vonna maga után.

Carnap azt tartja nominalista kritikusai legfőbb tévedésének, hogy ontológiai jellegűnek tekintik azokat a kérdéseket, amelyeket az új nyelvi formák bevezetése előtt kell fölvetni és megválaszolni. Vagyis az új absztrakt entitások bevezetését csak abban az esetben tartják jogosnak, ha ezen entitások valóságossága ontológiai úton igazolható. Carnap szerint azonban az új entitások elfogadása nem föltételez semmilyen elméleti igazolást, azaz számunkra nem jelent többet új nyelvi formák elfogadásánál. Az elfogadott entitásrendszer valóságosságának állítása, véli Carnap, egész egyszerűen kognitív tartalom nélküli álkijelentés.

¹⁷ Rudolf Carnap: „Empirizmus, szemantika és ontológia”, id. kiad. 298. o.

¹⁸ Uo. 312–313. o.

A kérdés, amire tehát az absztrakt entitások bevezetésekor választ kell találnunk, bár kétségtelenül jelentős, de semmiképpen sem teoretikus. A megválaszolandó kérdés, sugallja Carnap, gyakorlati: elfogadjuk-e vagy sem az új nyelvi formákat. Az absztrakt entitások és más nyelvi formák elfogadását pedig az a tudományos gyakorlatot jellemző szempont dönti el, „hogy hatékony eszközök-e, hogy az elért eredmények miként aránylanak a szükséges erőfeszítések mennyiségéhez és bonyolultságához”.¹⁹ Azaz Carnap szerint az új entitások bevezetésével kapcsolatban csak az ítéltető meg, hogy ez a lépés „eredményes-e, gyümölcsöző-e, elősegíti-e azt a célt, amelyre a nyelvet szánták”.²⁰ Carnap instrumentalista állásfoglalásának motivációja tehát világos: megmaradni a realizmus álláspontján úgy, hogy egy platonista ontológiának még a látszata is elkerülhető legyen. Erre megfelelő terepet kínál az a tudományfilozófiai kontextus, amelynek keretei között a tudományos praxisra való hivatkozással eliminálhatóvá válnak az ismereteink rendszerezését szolgáló entitások mint bevált módszertani eszközök ontológiai igazolhatóságával kapcsolatos és pusztán spekulatív úton megválaszolható kérdések.

Ez a fajta instrumentalizmus a tudományos metodika szükségszerű velejárója. Ezt Lukács is kénytelen elismerni akkor, amikor a „gondolkodásökonómiára” visszavezethető konformizmus „veszélyeire” azzal a megjegyzéssel hívja föl a figyelmet, hogy „az ontológiai magyarázatra való igény nyilvánvalóan ellentmond a tudományos megismerésnek”.²¹ Lukácsot azonban ez a megállapítás sem ingatja meg a manipuláció-analógia helytállóságába vetett hitében. Neopozitívizmus-kritikája ugyanis határozott instrumentalizmus-kritikába csap át, amikor az ontológiával szemben megfogalmazott főntartások módszertani alapjait kutatja: „De ha a manipuláció az ontológiai kauzalitást funkcionális függőséggel pótolja, ha a pszichofizikai párhuzam egy nagy tárgykomplexum manipulációjának alapjává válik, akkor megmutatkozik, miként mellőzi a neopozitívizmus a megismerés minden igazi kérdését, hogy elfogadhatóvá tegye a problémák közvetlenül gyakorlati manipulálását.”²²

Pedig a carnapi instrumentalizmus éppúgy az ismeretelméleti realizmus jegyében fogant, mint Lukács instrumentalizmus-kritikája. Ez a – Carnap kései filozófiájában explicitté váló – realizmus azonban nem azonos azzal a Carnap korai munkáit kizárólagosan jellemző tudományos realizmussal, amely – miként arra a későbbiekben megpróbálok rávilágítani – a Lukács munkáiban körvonala-zódó realista episztemológia egyik változataként is megközelíthető. Carnap ugyanis akkor, amikor az absztrakt entitások létezésének kérdését egy fogalmi rendszer elfogadásával kapcsolatos, ún. „internális” kérdések keretei közé ágyazva

¹⁹ Uo. 323. o.

²⁰ Uo. 312. o.

²¹ Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I. köt., id. kiad. 55. o.

²² Uo. 55. o.

tárgyalja, az ismeretelméleti realizmus azon változata mellett foglal állást, amit Hilary Putnam a „belső realizmus” terminussal jelöl.²³

Realizmus ez az ismeretelméleti fölfogás, hiszen elismeri azt, hogy léteznie kell egy tudatunktól független, extramentális világnak, amely tudatunk tartalma szempontjából releváns tényezőként jelenik meg, ugyanakkor elutasítja azt a tézist, hogy a világ sikeres leírásakor használt fogalmi konstrukcióknak szükségképpen reális entitások felelnek meg. Ebben a realista megközelítésben a megismerő tudatától függetlenül létező valóság kizárólag konceptualizált formájában válhat a megismerés tárgyává, vagyis az a kérdés, hogy a világ milyen dolgokból áll, csak valamilyen fogalomrendszeren belül bírhat értelemmel. Ebből a realista téziséből pedig szükségszerűen következik a tudományos realisták számára elfogadhatatlan konceptuális relativizmus igenlése. Jelesül az a gondolat, hogy a konceptualizált világról több igaz leírás adható, vagyis a világ leírásakor több, egyformán adekvát fogalomrendszerre támaszkodhatunk. Ezeket a fogalomrendszereket azonban e mérsékelt realizmus képviselői nem egy korrespondens igazságfölfogás alapján tekintik egy adott leírás megfogalmazásakor adekvátoknak. Miként azt Carnapnak az absztrakt entitásokra vonatkozó elképzelése kapcsán már láthattuk, az igazság ebben a realista fölfogásban szorosan összefügg a racionális elfogadhatósággal, vagyis azzal, hogy az adott kontextusban valamely fogalomrendszert ismereteink rendszerezése szempontjából gyümölcsözőnek fogadjunk-e el, vagy sem.

Lukács már *A polgári filozófia válsága* című munkájában sem hagy kétséget afelől, hogy ezt az episztemológiai „tertium datur”-t járhatatlan útnak tartja. Lukács a szóban forgó „harmadikutas” realizmus sebezhetőségét elsősorban abban látja, hogy az „fenntartja a szubjektív idealista ismeretelmélet összes elveit, elmosza a határokat, úgy állítja be a kérdést, mintha tisztán a tudatban létező képzetek és fogalmak már magukban véve objektív valóságot jelentenének”.²⁴ Miként azt *A társadalmi lét ontológiájáról* is sugallja számunkra, az ismeretelméleti „tertium datur” neopozitivistai illúziója elsősorban abban a tényben gyökerezik, hogy Carnapék túlbecsülik a megismerő szubjektum aktív részvételét a teljes visszatükrözésben. Ez az episztemológiai alapállás az általános kategóriájával kapcsolatban például annak a Lukács által elfogadhatatlannak tartott következtetésnek a megfogalmazására készíthet, hogy az önmagában létező valóságban közvetlenül vagy elszigetelten megjelenő általános „egyszerűen csak a megismerő szubjektum terméke, nem az önmagában létező valóság objektív kategóriája”.²⁵ Ez az elképzelés pedig szükségszerűen arra ösztönzi a neopozitivistákat, hogy az általános *an sich* objektivitását mint metafizikait ignorálják.

²³ Lásd Hilary Putnam: *Realism with a Human Face*, Harvard University Press, Cambridge 1990.

²⁴ Lukács György: *A polgári filozófia válsága*, Hungária, Budapest 1947, 82. o.

²⁵ Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I. köt., id. kiad. 54. o.

Amikor Lukács *A társadalmi lét ontológiájáról* oldalain a pragmatizmus örökségét fölvállaló neopozitivizmus ismeretelméleti programjának „szükségszerű csődjéről” beszél, egyértelművé teszi, hogy a neopozitivizmus ontológia-ellenességért elsősorban a realizmus föntiekben bemutatott mérsékelt változatát tartja felelősnek.

Ennek okát kutatva két: egy módszertani és egy mélyebb, ismeretelméleti összefüggésre mutathatunk rá. Módszertani szempontból az indokolhatja a probléma illetően megközelítését, hogy a Lukács-féle neopozitivizmus-kritika gerincét alkotó manipuláció-analógia szempontjából egész egyszerűen nincs relevanciája az ontológiával szemben megfogalmazott realista ellenérvek szcientista és mérsékelt típusai közötti különbségtételnek. Ismeretelméleti oldalról viszont azzal magyarázható a Lukács kritikájában jól érzékelhető hangsúlyeltolódás, hogy Lukács számára sem maradhatott teljesen ismeretlen a tény: a *Der logische Aufbau der Welt* téziseiben körvonalazódó tudományos realizmus az ismeretelméleti realizmus Lukács által is preferált formájának egyik változata. A tudományos realizmus és *A társadalmi lét ontológiájáról* realista világképe közötti belső kapcsolat tehát mindenképpen óvatosságra készíteti Lukácsot, aki ráadásul a bírálat hevében újraeszt egy olyan ismeretelméleti dichotómiát is, amelyet *A történelem és osztálytudat* megírásakor még mint a polgári tudat sajátos termékét igyekezett föloldani.²⁶ Ez pedig nem más, mint a megismerés szubjektuma és az objektív törvényszerűségek által behálózott *an sich* világ dichotómiája.

V.

Nehéz lenne nem észrevenni a Lukács által újraesztett ismeretelméleti dichotómia polemikus jellegét. Lukács ugyanis azért kénytelen rehabilitálni a „magábanvaló” fogalmát annak valamennyi ismeretelméleti következményével együtt, mert episztemológiai programját csak ilyen módon határolhatja el világosan a neopozitivisták által is sugallt „harmadikutas” megoldástól. Hiába tesz azután kísérletet arra, hogy e dichotómiát a szubjektum céltételezésének az objektív szükségszerűségek rendszerébe való beépülését lehetővé tevő munka fogalmában föloldva visszatérjen *A történelem és osztálytudat* gondolatmenetéhez. Lukács a magábanvaló lét ismeretelméleti elsőbbségének hiposztázálásával a kérdéses dichotómiát episztemológiája tengelyévé tette. Az eszmei mozzanat ontológiájáról szóló fejezetben a következőket olvashatjuk: „A magábanvaló lét ilyen elsőbbségének megcáfolhatatlan volta éppen abból ered, hogy sikeres munka (gyakorlat) csak akkor lehetséges, ha a tudat úgy észleli, gondolatilag úgy képezi

²⁶ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, Magvető, Budapest 1971.

le, ragadja meg, dolgozza fel a külvilág tárgyait, ahogy ez megfelel e külvilág magábanvaló létének.”²⁷

Ebben a megközelítésben tehát a megismerés nem más, mint visszatükrözés, amelynek eredményeként a szubjektum tudatában az objektív valóságnak megfelelő képmás jön létre. Lukács szerint csak e képmás beható elemzése teszi lehetővé az anyagi gyakorlatot, a céltételezések megvalósulását. Ez az elemzés, azaz a visszatükröződés eredményeinek magával a valósággal való összehasonlítása pedig Lukács elképzelése szerint oly módon valósulhat meg, hogy a visszatükröződés eredményeként létrejött képmás közvetlen önállóságra jut a tudatban. „A teleológiai tételezés – írja Lukács – így szükségessé teszi, hogy a tudat bizonyos mértékben eltávolodjon a valóságtól, és az embernek (a tudatnak) a valósággal kapcsolatos viszonya szubjektum–objektum viszonyként tételizedjék.”²⁸ Lukács azonban siet leszögezni, hogy a magábanvaló dolgok képmásának ez az önállósulása nem a tudati aktus természeti tárgyakkal, ezek törvényeivel szembeni önállóságát jelenti, miként azt az ismeretelméleti „harmadik út” képviselői gondolják. A megismerés tárgyai ugyanis „a szubjektummal egyrészt magábanvaló létük szilárd megváltoztathatatlanságát állítják szembe, [...] másrészt a gyakorlat szubjektumának feltétel nélkül alá kell vetnie magát a magábanvaló létnek, és kísérletet kell tennie arra, hogy azt a szubjektív előítéletektől a lehető legteljesebben megtisztítva, a szubjektivitásnak a tárgyra való bevetítése nélkül stb. ismerje meg”.²⁹

Az ismeretelméleti „tertium datur”-tól való elzárkózás ugyanakkor nem jelentheti a marxista Lukács számára a képmásszerűség mechanikus koncepciójának elfogadását. Ezt Lukács is nyilvánvalóvá teszi, amikor azt fejtegeti, hogy a tudattal szemben önálló viszonyt kialakító objektum-képmás a tudat olyan tárgya, amelynek használhatóságát a megismerők újból és újból felülvizsgálják, s a képmásnak ez a folyamatos revideálása dönti el, hogy a jövőbeli céltételezések megismétlik-e a végrehajtottakat, vagy a majdani gyakorlat módosított vagy akár teljesen átalakított teleológiai tételezésén alapulnak-e majd.

Ez a külvilággal kapcsolatos specifikus és korántsem a kontemplatív alkalmazkodás jegyeit mutató emberi magatartás azonban Lukács szerint csak akkor érthető meg igazán, ha fény derül a tárgyi világ reális tárgyra és e tárgyak tudati képmásaira való tagolódásának valódi struktúrájára és dinamikájára. Ehhez pedig mindenekelőtt explicitté kell tennünk azt az első látásra triviálisnak tűnő tényt, hogy a megismerés tárgya a különböző jelenségmódok „tudatszerű kiépítése, tudatszerű egymásra-vonatkoztatása során, tehát egy analízáló és szintetizáló gondolati folyamat eredményeképpen nyilváníthatja ki tárgyilag a szubjektum

²⁷ Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, II. köt., id. kiad. 395–396. o.

²⁸ Uo. 389. o.

²⁹ Uo. 395. o.

számára igazi létét mint egységes létezőt a maga változatos sokrétűségében”.³⁰ Mindent összevéve tehát elmondható, hogy Lukács fölfogásában a tárgy-képmás önállósulása jelenti az előfeltételét annak, hogy a tárgyat „differenciáltan önmagában létező azonosságában tudatszerűen meg lehessen ragadni”.³¹

A fentiekben idézett gondolatok nem hagynak kétséget afelől, hogy A társadalmi lét ontológiájáról oldalain körvonalazott – marxista – episztemológia az ismeretelméleti realizmus egyik, a neopozitivizmus tudományos realizmusával rokon változatának jegyében fogant. E realizmus legfontosabb tétele pedig az, hogy a megismerendő *an sich* valóság a megismerő tudattól független dolgok összességéből áll. Éppen ezért a tudományos realizmushoz hasonlóan a realizmusnak ez a Lukács által képviselt változata is elutasít mindenfajta relativizmust. Azaz ebben a megközelítésben is csak egy és csakis egy igazság létezik, s így két ekvivalensnek tekintett elmélet sem lehet egyformán igaz, ha ontológiájuk különbözik. A konceptuális relativizmus elvetése szükségszerűen jár együtt Lukács részéről is annak a tézisnek az elfogadásával, hogy az igazság végső soron valamiféle korrespondencia, tehát megfelelési reláció gondolataink és a valóság között. Más szóval, ha a valóságot mindenfajta tudattól független magábanvalóként közelítjük meg, akkor az igaz gondolatoknak a valósághoz való viszonya csakis a *megfelelés* lehet.

Ezek a tézisek tehát a lukácsi realizmust első látásra tökéletesen konzisztenssé teszik a realizmus szcientista formájával. Van azonban egy igen fontos különbség a realizmus e két változata között, amely különbség pontosan érzékelhetővé válik Lukács neopozitivizmus-kritikájában. Ez a különbség pedig abban áll, hogy a tudományos realizmus ontológia-ellenességével szemben a realizmus Lukács által képviselt változata oly módon hangsúlyozza a valóságnak a megismerő tudat tartalma szempontjából jelentkező relevanciáját, hogy a valóság igaznak tekintett ontológiai leírásában szereplő fogalmi konstrukciókhoz szükségképpen reális létezőket rendel. A realizmusnak ez a Schlick és Putnam által „metafizikai”-nak nevezett formája éppen ezért nem mond le a magábanvaló létezők természetét érintő ontológiai vizsgálatokról.³² Más szóval, amíg az igazságfölfogás kapcsán említett korrespondencia-elv Lukács realista megközelítésében a tudattól függetlenül elrendeződő dolgok ontológiai magyarázatát hatja át, addig a neopozitivisták tudományos realista értelmezésében a kérdéses elv kizárólag e dolgok természettudományos leírását illetően tekinthető relevánsnak.

Kézenfekvő konklúzióként fogalmazhatjuk meg tehát, hogy a Lukács marxista episztemológiáját jellemző ontológiai vagy „metafizikai” realizmus és a Carnap logikai pozitivizmusának egyik jelentős korszakát meghatározó tudományos

³⁰ Uo. 399. o.

³¹ Uo.

³² Vö. Moritz Schlick: „Positivismus und Realismus”, *Erkenntnis* 3. köt. (1932–33), 28. o.; ill. Hilary Putnam: *The Many Faces of Realism*, Open Court, La Salle/Ill. 1987, 35–36. o.

realizmus eltérő vonásai végső soron az ontológia és a tudomány viszonyának különböző megítéléseire, nem pedig a megismerés szubjektuma és objektuma közötti viszony egymástól radikálisan eltávolodó megközelítéseire vezethetők vissza. Lukács és Carnap realizmusa egy-egy lehetséges filozófiai válasz a modern tudományos világkép kihívására. Azaz e realista episztemológiák – hogy a jól ismert carnapi fordulattal éljünk – lényegüket tekintve nem mások, mint a tudomány és a társadalmi fejlődés belső kapcsolatának fölismeréséből fakadó, eltérő „életérzések” kifejeződései.

Irodalom

- Carnap, Rudolf: *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis, Berlin 1928.
- Carnap, Rudolf: „Die alte und die neue Logik”, *Erkenntnis* 2. köt., 1931.
- Carnap, Rudolf: *Foundations of Logic and Mathematics. International Encyclopedia of Unified Science*, ed. by O. Neurath, Ch. Morris, R. Carnap, The University of Chicago Press, Chicago 1939.
- Carnap, Rudolf: *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*, The University of Chicago Press, Chicago 1947.
- Carnap, Rudolf: „A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül”, in *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, Gondolat, Budapest 1972, 61–92. o.
- Carnap, Rudolf: „Empirizmus, szemantika és ontológia”, in *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*, Gondolat, Budapest 1985, 297–324. o.
- Hanfling, Oswald: *Logical Positivism*, Basil Blackwell, Oxford 1981.
- Logical Positivism*, ed. by A. J. Ayer, The Free Press, Glencoe 1963.
- Lukács György: *A polgári filozófia válsága*, Hungária, Budapest 1947.
- Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, Magvető, Budapest 1971.
- Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I–III. köt., Akadémiai–Magvető, Budapest 1985.
- Neurath, Otto: *Rudolf Carnap and Charles Morris. Foundation of the Unity of Science*, The University of Chicago Press, Chicago 1969.
- Parkinson, G. H. R.: *Georg Lukács*, Routledge and Kegan Paul, London 1977.
- The Philosophy of Rudolf Carnap*, szerk. P. A. Schilpp, Open Court, La Salle/Ill. 1963.
- Putnam, Hilary: *The Many Faces of Realism*, Open Court, La Salle/Ill. 1987.
- Putnam, Hilary: *Realism with a Human Face*, Harvard University Press, Cambridge 1990.
- Schlick, Moritz: „Positivismus und Realismus”, *Erkenntnis* 3. köt. (1932–33), 1–31. o.

SUMMARY

Ontology, Realism and Instrumentalism (Comments on Lukács' Criticism of Logical Positivism)

In this essay I discuss the epistemological aspects of Lukács' Marxist criticism of logical positivism. In arguing for the approach taken to Lukács' criticism in my essay I attempt to clear up the nature of the epistemological confrontation that can be regarded as the very context of Lukács' objections to the logical positivist idea about the philosophical ignorance of ontology. It might seem, at first sight, that this epistemological confrontation is rooted in a realism-nominalism opposition. As I suggest, Lukács himself contributes to form such a conception of his criticism by regarding the logical positivist arguments against ontology as the manifestations of the sympathy with the nominalist tradition.

It is undeniable that, from the aspect of Lukács' realist epistemology, the idea of the elimination of the ontological problems does not sit comfortable with a realist notion of the relation between mind and world. However, I try to show, on the one hand, that the target of Lukács' criticism

is constituted by a special conglomerate of two — scientific and internal — versions of realism after all. On the other hand, I attempt to make it clear that the scientific realism, which can be regarded as the epistemological background of the radical empiricism of logical positivism, the notion of verification, and the thesis of physicalism, is a version of ontological, or as Mach, Schlick and Putnam call it, metaphysical realism that constitutes the epistemological basis of Lukács' Marxist criticism.

To support these assumptions I attempt to determine some important components of Lukács' criticism by showing *inter alia* that Lukács fails to distinguish between scientist and instrumentalist versions of the neopositivist arguments against ontology. I attempt to determine, furthermore, the *sui generis* features of Lukács' realism by illuminating the place of Lukács' Marxist epistemology among the various kinds of realism.